

אבלות על צאצא שהתפקר

ראשי פרקים

- א. פוסקים – "כל הפורשין מדרכי ציבור..."
- ב. פטור או איסור
- ג. פורשים כשרים
- ד. הפורשים הקדומים – נבדלו מעדת ישראל
- ה. אבלות על השתמדות
- ו. כיצד נדחתה מצות אבלות
- ז. מיגדר מילתא
- ח. סיכום

איש תקשורת ידוע, ששנה ופרש, נפטר בגיל צעיר יחסית. כיוון שהיה ידוען, 'זכתה' מסכת היחסים הטעונה עם החלק החרדי במשפחתו להתעניינות ציבורית. שמועה עקשנית רווחה באותם ימים, שאותו פלג חרדי קיבל הנחייה הלכתית שאסרה עליו להראות גינוני אבלות על הנפטר ולנהוג במנהגי אבלות מקובלים.

א. 'פוסקים' – "כל הפורשין מדרכי ציבור..."

אותה פסיקה נסמכה על דבריו של הרמב"ם בהלכות אבל (א,י):

כל הפורשין מדרכי ציבור, והם האנשים שפרקו עול המצוות מעל צווארן ואינן נכללים בכלל ישראל בעשיית המצוות וכבוד המועדות וישיבת בתי כנסיות ובתי מדרשות, אלא הרי הן בני חורין לעצמן כשאר האומות, וכן המינים והמשומדין והמוסרין – כל אלו אין מתאבלין עליהן, אלא אחיהם ושאר קרוביהם לובשין לבנים ומתעטפים לבנים¹ ואוכלים ושותים ושמחים, שאבדו שונאיו של הקב"ה, ועליהם הכתוב אומר: "הלא משנאיך ה' אשנא" (תהלים קלט, כא).

וכן נפסק בטור ושו"ע יו"ד סימן שמה.

1. יש שלמדו מכאן, על דרך ההנגדה, שהמתאבלים לובשים שחורים. ראה בטור יו"ד סי' שמה.

מקור לדברים אלו בברייתא באל רבתי, כפי שציין הכסף-משנה במקום. ובמסכת סנהדרין מז, א מצינו:

תני רבי שמעיה: יכול אפילו פירשו אבותיו מדרכי ציבור יטמא (הכהן), ת"ל: "בעמיו"² – בעושה מעשה עמיו.

אולם, מעניינת הבהרתו של רש"י לגבי 'פירשו מדרכי ציבור': "כגון במומר". אם כן, לדידו לא כל מי שפרש ממשנתו ואורח חייו הדתי נחשב פורש מדרכי ציבור.³

ב. פטור או איסור

יש מקום לדון במשמעות הניסוח "אין מתאבלין עליהן" – האם אין חובה להתאבל עליהם, אבל המבקשים להתאבל יכולים לעשות זאת; או שאסור להתאבל עליהם? מהמקור במס' סנהדרין קשה להוכיח, שכן שם מדובר על כהן המוזהר דרך כלל שלא להיטמא למתים, פרט לאותם קרובים, וממילא אם הקרובים המסויימים מתמעטים מכלל הקרובים שחייב להיטמא להם – חוזר לגבם האיסור לתוקפו.

לכאורה ניתן להוכיח מאשר מצינו לגבי עבד כנעני. שלגביו שנינו במשנת ברכות (ב,ז):

וכשמת טבי עבדו (הכנעני של רבן גמליאל) – קיבל עליו תנחומין, אמרו לו תלמידיו: למדתנו רבינו שאין מקבלין תנחומין על העבדים. אמר להן: אין טבי עבדי כשאר כל העבדים, כשר היה.

2. בכתוב המחייב כהן להיטמא לקרוביו.

3. ואף כי מומר מתפרש גם כמי שמבטל אחת מן המצוות, הרי הוא מתפרש גם כמומר לכל התורה כולה, כדרך שאמר רש"י בשבת פז, א ד"ה בן נכר: "מומר – שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים". וראו בשו"ת דעת-כהן לראי"ה קוק סי' קנג, שהעמיד על קושי בהגדרת מומר בזמננו לגבי פורשים מדרכי ציבור: "וחוששני מאד בימינו אלה להרחיב קולא בקידושי מומר, מצד מה שאינו מקיים ועובר על גופי תורה, כל זמן שלא המיר את דתו כדרך המומרים לע"ז. כי כמה קידושין מוחזקים אפשר להפקיע בדור עני זה דשכיחי פריצי, שרק בשם ישראל יכוננו, והם פורשים מדרכי ציבור בכל ענייני התורה והמצוה."

ואם גם כשר היה, אכתי עבד כנעני הוא, ואינו אלא כשאר כל אדם, ומה מקום לאבלות ותנחומין?⁴ משמע אין חובת אבלות ותנחומים; אבל אם חש האדון צער אמיתי, אפשר לו להתאבל.

אולם יש להבחין – שם מצינו שרק אין מתאבלין; אולם כאן מצינו כמין הוראה המדריכה לא רק שלא להתאבל, אלא אף להראות גינוני שמחה, על שאבדו 'שונאיו של מקום'. דבר שאי אפשר לומר לגבי עבדים כנענים.⁵

ג. פורשים כשרים

ברם, זו שאלה: האם ניתן לזהות בתוך כלל הפורשים מדרכי ציבור כאלו שניתן לומר עליהם את שאמר רבן גמליאל: "אינו כשאר כל... כשר היה"; או שמא ניתן להבחין בין תקופות שונות ולומר שלא הרי פורשים בתקופה אחת כפורשים בתקופה אחרת? הנה כך כתב הראי"ה קוק:⁶

הפורשים מדרכי ציבור שבזמן הזה, לאו פורשים מדרכי ציבור גמורים הם, אלא מעשה תקופת ההתבוללות בידיהם.⁷

4. השווה להוראת רבי אליעזר לתלמידיו (ברכות טז,ב): "עבדים ושפחות אין עומדין עליהם בשורה ואין אומרים עליהם ברכת אבלים. אלא מה אומרים עליהם? – כשם שאומרים לו לאדם על שורו ועל חמורו: המקום ימלא חסרונו, כך אומרים לו על עבדו ועל שפחתו: המקום ימלא חסרונו."

5. לעצם השאלה ראה בשו"ת ציץ-אליעזר (ח"י סי' מ פרק ג) שדן אם יש איסור להתאבל. והבחין שם בין הורים, שודאי רשאים – או אף חייבים להתאבל ולהפגין את צערם – לבין שאר קרובים. רבה של תל-אביב, הרב ח"ד הלוי, במאמרו 'אבלות על פורשים מדרכי ציבור' (נתיבי חסד ואמת' – ספר השנה של חברה קדישא בת"א, תשמ"א, עמ' 19-26) קובע ש"איסור לא שמענו".

6. ברשימתו 'על במותינו חללים' – דברים שכתב לסופר אז"ר, שביקש ממנו להשתתף בחוברת זיכרון לזכרם של צעירים מבני העלייה השנייה שנרצחו ע"י פורעים ערביים. נדפס ב'מאמרי הראי"ה' ח"א עמ' 89.

7. נראה כי יסוד הבחנה זאת מעין זאת, הם דברי הרמב"ם לגבי הקראים. שלעומת ההלכה החמורה האמורה לגבי "האיש שכפר בתורה שבע"פ במחשבתו ובדברים שנראה לו והלך אחר דעתו הקלה ואחר שרירות לבו וכופר בתורה שבע"פ תחילה (היינו שאצלו התחילה הכפירה – י.ש.) וכן כל התועים אחריו", הרי "בני התועים ובני בניהם שהדיחו אותם אבותם ונולדו במינות וגידלו אותן עליו – הרי הוא כתינוק שנשבה לבין הגויים וגדלוהו על דתם, שהוא

מה נשתנה הזמן הזה⁸ מזמנים עברו? מבהיר הרב שם בהמשך:

הזוהמה של ההתנכרות⁹ בכל עומק טומאתה פסקה מהחוג של הדוגלים בשם האומה וחפץ תחיית וגאולתה. הגרעין של התחייה הלאומית כולל בתוכו – באופן טמיר עובריולוגי – את כל סעיפי החיים המעשה והחזון שמקורם הוא נשמת האומה.

לאחר שהרב מבהיר את הרקע הכללית שגרם להתרחקותם והתנכרותם של אנשי אותו דור למסורת הדתית הוא קובע:

שוגגים הם הצעירים המתרפקים על אהבת האומה וחפץ תחייתה, כשהם מתרחקים ממקור חייה ברעיון ובדרכי החיים, וחלילה לנו לדון את השוגג כמזיד.

ומבחין הרב:

הפורשים מדרכי ציבור שבדורות הראשונים, כשם שהחריבו את האומה בפועל כפיהם ובהלך רוחם, כך היתה כוונתם וחפצם. ופורש מדרכי ציבור הוא גם פורש כזה שלא עבר עבירות, אלא "נבדל מעדת ישראל ואינו עושה מצוות בכללן ולא נכנס בצרתן ולא מתענה בתעניתן, אלא הולך בדרכו כאחד מגויי הארץ וכאילו אינו מהם"¹⁰...

מעתה, אף שאי אפשר להשוות כלל בין חלוצי העלייה השנייה, שעלו ארצה וביקשו ליישב את הארץ במסירות נפש והביאו עמם אידיאלים של תחיית האומה, לבין נוטשי תורה ומצוות של ימינו – בכל זאת הבחנה בין דורות ראשונים של פורשים מדרכי ציבור שהחריבו את האומה, לבין דתל"שים של דורות אחרונים, שפגיעתם אינה במרקם הלאומי, אלא רק בהם עצמם ובסביבתם הקרובה – בעינה עומדת.

אנוס... כך אלו האוחזין בדרכי אבותם שטעו. לפיכך ראוי להחזירן בתשובה ולמשכם בדברי שלום עד שיחזרו לאיתן התורה" (רמב"ם הל' ממרים ג,ב; וראו מאמרו של פרופ' י' בלידשטיין, 'הגישה לקראים במשנת הרמב"ם', תחומין ח' עמ' 501-510).

8. היינו זמנו של הרב בתקופת יפו שלו, לפני קרוב למאה שנה.

9. ההתנכרות לאומה, שהיא כנראה הפרישה מדרכי ציבור.

10. הסגור במרכאות הוא ציטוט מלשון הרמב"ם בהל' תשובה ג,יא.

ד. הפורשים הקדומים – נבדלו מעדת ישראל

נראים הדברים, שהפורשים מדרכי ציבור הנזכרים במקורות הקדומים הם מאנשי הכתות, שבסופו של תהליך פרשו ממש מן האומה,¹¹ דוגמת הנוצרים הראשונים. והם אלו העונים על הגדרת הרמב"ם (הל' תשובה ג,יא):

הפורש מדרכי ציבור – אע"פ שלא עבר עברות, אלא נבדל מעדת ישראל ואינו עשה מצוות בכללן ולא נכנס בצרתן ולא התענה בתעניתן, אלא הולך בדרכו כאחד מגויי הארץ, וכאילו אינו מהן – אין לו חלק לעולם הבא.

שאם "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא" (משנה סנהדרין ריש פרק י'), הרי מי שפורש מהיות חלק מכלל ישראל, מאבד חלקו זה.¹² ומעתה ניתן להבין את אי שייכותו לענין אבלות – שהאבלות אפשר שהיא ביטוי משפחתי-חברתי-לאומי לאיבוד חוליה בשלשלת האחת; אבל אותו שניתק משכבר, אין באובדנו הפיסי עתה משום ניתוק.

אולם, מי שלא ניתק מהאומה, אף אם הרשיע הרבה בעבירות שעשה או במצוות שלא קיים – גדר אחר לו, והוא זה המוזכר שם ברמב"ם בהל' ה:

כל הרשעים שעוונותיהם מרובים – דנים אותם כפי חטאיהם ויש להם חלק לעולם הבא, שכל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, אע"פ שחטאו.

ה. אבלות על השתמדות

דבר זה יכול להסביר את שמצינו בתולדות ישראל, שהיו שישבו שבעה על קרוביהם שהשתמדו והמירו את דתם. הנה כך מסופר בהגהות אשרי למסכת מו"ק פרק ג:

11. השווה לשונו של רבינו יונה בשערי-תשובה (שער ג): "הבדל הבדילו עצמם מעל עמנו ופרשו מדרכי ציבור". ור"י אלשקאר בפירושו מרכבת-המשנה לאבות (ב,ה) כתב: "... הפורשים מדרכי ציבור שאין ראוי להתאבל עליהם, שהם נחשבים גויים גמורים."

12. ועליהם ועל כיוצא בהם תיקן שמואל הקטן את ברכת המינים (ראו ברכות כא,ב) הפותחת ב: "ולמלשינים אל תהי תקווה".

רבינו גרשון נתאבל על בנו כשהמיר דתו י"ד יום, קל וחומר לשכינה ארבעה עשר יום.¹³

מעתה ניתן לומר, שלא ישבו שבעה על אותם שהמירו דתם ומתו, כיון כבר שישבו עליהם בחייהם, בזמן שהמירו דתם.

ודבר זה עולה מהנאמר בספר חסידים (מהדו' הרב מרגליות סי' קצ):

הממיר את הדת ומת, אין בוכין עליו ואין מספידין עליו... וכשהמיר, ראוי לבכות – מה כשנאבד הגוף בוכין, כשנאבד הגוף והנשמה לא כל שכן.

אולם הרב מרגליות, בהערותיו 'מקור-חסד' שם, העיר על אי התאמה לכאורה בין המקורות – "דברא"ש שם משמע שבחיי המומר התאבל עליו¹⁴... שמא ישוב בראותו צער הוריו. ועיין שו"ת מהר"ם בר ברוך מרוטנבורג... שהמקורות חלוקים: מהם שהתאבל עליו בחיים כשהמיר; מהם שאדרבא כשמת התאבלו עליו; ועוד דעה שלישית שהתאבל עליו י"ד יום".

והצעתו שלו: "ויתכן דגופא דעובדא הכי הווי – בנו זה לא עמד בנסיון בגזרת השמד שבזמנו, ואז מיד התאבל עליו אביו הצדיק. והנה אח"כ נחלה אותו בן ומת – דן אותו אביו כאנוס, לפי שלא ברצונו עשה מה שעשה. ובכן אע"פ שחטא, ישראל הוא. ולפיכך התאבל עליו גם אחר מיתתו. וזהו יסוד השמועה שהתאבל עליו י"ד יום, כלומר יחד בהמירו ובמותו".

נמצא לפי זה, שאף במומר ממש נמצאה אפשרות להכריעו לכף זכות ולהתאבל עליו!

13. קל וחומר זה מצאנוהו במסכת ב"ק כה,א, בהקשר לדברי ה' למשה על אודות מרים, בסוף פרשת בהעלותך: "ואביו ירק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים" (במדבר יב,יד). ועל כך בגמ' שם: "תניא, מניין לדין קל וחומר מהתורה? שנאמר: 'זימור ה'... הלא תכלם שבעת ימים; קל וחומר לשכינה י"ד יום." ואף כאן, אם אבלות רגילה היא שבעת ימים, אבלות זאת של מי שהמיר דתו וניתק מדרך האמונה ומבוראו – הרי היא פי שניים. לגבי השלכות הלכתיות מעשיות ממעשה זה של רבינו גרשון, ראו בשו"ת דודאיהשדה לרב אליעזר דייטש סי' לו, ושו"ת שבט-סופר ח"ד סי' קח.

14. רבינו גרשון.

ו. כיצד נדחתה מצוות אבלות

באמת, יש לדון בעצם הקביעה שאין להתאבל על הפורשים מדרכי ציבור: הרי אבלות על קרובים מצות עשה היא?¹⁵ אכן מן הכתוב למדו למעט את הפורשים, כמובא בסנהדרין מז,א:

תני רב שמעיה: יכול אפילו פירשו אבותיו מדרכי ציבור יטמא? תלמוד לומר: "בעמיו" – בעושה מעשה עמיו.

מסתבר שמדובר במי שפרשו באופן מוחלט מהיות חלק מהעם.¹⁶ ועניין האבלות אינו נוהג אלא בתוככי עם ישראל ולגבי מי שהוא חלק ממנו. יתירה מזו: אף לגבי מנודה, שלא ביקש להיות כגויי הארץ, אלא שהוא "מובדל מן הציבור" (רמב"ם הל' תלמוד תורה ז,ד) – אין מספידין אותו ואין מלוין את מיטתו" (שם).

ז. מיגדר מילתא

פעמים מצינו שנקבעו דברים שלא כראוי וכמקובל – אם כדי שיתקדש שם שמייים,¹⁷ אם כדי לעשות תקנה לכלל ישראל, כדי למנוע פרצות.¹⁸ מעתה, אפשר שגם בזה יש כמין סנקציה האמורה להרתיע.¹⁹ מעין מה שמצינו לגבי המורדים הכופרים:

אלו המורדין הכופרין פחותין הם מן העכו"ם, שעכו"ם לא מעלין ולא מורדין... ואלו מורדין ולא מעלין (רמב"ם הל' עדות יא,י).

15. כך פותח הרמב"ם את הלכות אבלות: "מצות עשה להתאבל על הקרובים", ובמניין המצוות שבתחילת ההלכות כתב: "יש בכללן ארבע מצוות: אחת מצוות עשה... להתאבל על הקרובים."

16. ברם, בפירוש הראב"ע לתו"כ, ריש פרשת אמור, פירש שאף בנשתמדו לעבירה אחת, כגון מומר לאכול חלב או דם, כבר הוא בגדר פירשו מדרכי ציבור.

17. למשל בתוס' סנהדרין פט,ב ד"ה אליהו בהר.

18. ראו יבמות צ,ב ורש"י שם ד"ה מיגדר מילתא. עוד בענייני וגדרי מיגדר מילתא, ראו שו"ת משפט-כהן סי' קמד.

19. דוגמא לסנקציה האמורה להרתיע, בשו"ת אגרות-משה (או"ח ח"ב סי' עג) שלשאלה "אם לקרוא לתורה ביום הבר מצוה... לבן ישראלית מנכרי", השיב: "אף שפשוט שיש להבין דין ישראל לכל דבר, לרוב הראשונים שהלכה כמותם... אבל למעשה אם עדיין אמו ברשעתה עומדת... יש למגדר מילתא בכל האפשר שלא יקראו אותו לתורה."

כיצד זה קבעו חכמים דין חמור זה לגבי הכופרין? מדברי החזון־איי"ש (יו"ד ב, טז) עולה שהיה בכך משום מיגדר מילתא – אם כסנקציה לפורשים, ואם כמין מיגננה לאומית חברתית. אלא שאם כך יש צורך לשקול אם עדיין גדר זה בתוקפו, כפי שהוא מבהיר:

נראה דאין דין מורידין ולא מעלין האמור לגבי אפיקורסין, אלא בזמן שהשגחתו יתברך גלויה, כמו בזמן שהיו נסים מצויין ומשמשת בת קול, וצדיקי הדור תחת השגחה פרטית הנראית לעין כל, והכופרין אז בנליזות מיוחדת והטיית היצר לתאוות והפקרות. ואז היה ביעור רשעים גדרו של עולם, שהכל ידעו שהדחת הדור מביא פורענויות לעולם ומביא דבר וחרב ורעב בעולם. אבל בזמן ההעלם, שנכתה האמונה מן דלת העם, אין במעשה הורדה גדר הפרצה, אלא הוספת הפרצה, שיהיה בעיניהם כמעשה השחתה ואלמות ח"ו, וכיון שכל עצמנו לתקן – אין הדין נוהג בשעה שאין בו תיקון, ועלינו להחזירם בעבותות אהבה ולהעמידם בקרן אורה במה שידינו מגעת.²⁰

ח. סיכום

- א. פשטות דברי הפוסקים מלמדת שאין מתאבלים על הפורשים מדרכי ציבור.
- ב. נראה שאין איסור על המשפחה האבלה לנהוג מנהגי אבלות.
- ג. אפשר שדתל"ש של ימינו אינם עונים להגדרת פורשים מדרכי ציבור, שפורשים הם קרובים להיות מומרים שבעטו ביהדותם.²¹
- ד. אף לגבי מומרים מצינו שהיו קרובים מתאבלים עליהם.
- ה. אם היתה במניעת אבלות על הפורשים קביעה שתכליתה לעצור בעד הפרישה, הרי בנסיבות העכשוויות עשויה היא לפעול דווקא כבומרנג וכזרז להגברת הריחוק.

20. בכיוון דומה צעד הרב עובדיה יוסף בשו"ת יביע־אומר ח"ד יו"ד סי' ז.

21. הרב ח"ד הלוי השיב לחוזר בתשובה, ביחס לאביו שהוא כהגדרתו 'מומר לכל התורה כולה': "אדם מישראל שנשאר קשור ליהדות בקשר כל שהוא, הרי שנוטים אנו להקל בכל הנ"ל" (בנתיבי חסד ואמת תשמ"א עמ' 19).